

DR. BARCSI TAMÁS

A végesség hatalma. Gondolatok a halálról Badiou nyomán

Összefoglalás ♦ *Tanulmányomban Alain Badiou egyik szemináriumi előadásának írott verziója alapján fogalmazok meg néhány gondolatot a halál, a végesség problémájáról. Először röviden megvizsgálom Heidegger, Sartre és Badiou halálfelfogásának hasonlóságait és különbségeit, majd a Badiou által a végességhez kapcsolt négy fogalmat értelmezve írok a halál mibenlétéről. A négy alapvető fogalom: identitás, ismétlés, szükségszerűség és Isten. Munkámban főként az identitás és a halál összefüggéseit tárgyalom. A következő kérdésre keresem a választ elsősorban: mit jelent a halálhoz való saját viszony kialakítása?*

The power of finitude. Thoughts on death, tracing Badiou

Abstract ♦ *In my study I describe a few thoughts based on the written version of one of Alain Badiou's seminary lectures regarding the problem of death and finitude. First, I briefly examine the similarities and differences between the death interpretations of Heidegger, Sartre and Badiou. Then I write about the essence of death by interpreting four concepts linked to finiteness by Badiou. The four fundamental concepts: identity, repetition, necessity, and God. In my work I mainly discuss the correlations between identity and death. I primarily search for the answer to the following question: what does the development of one's own attitude toward death mean?*

Badiou a végességről és a halálról

A következőkben Alain Badiou a halál, a végesség témájáról szóló – 2015 májusában megtartott – szemináriumi előadásának írott verziója alapján fogalmazok meg néhány gondolatot.¹ Alain Badiou (1937-) az egyik legjelentősebb kortárs francia filozófus, számos fontos filozófiai műve, esszéje jelent meg, és szépirodalmi műveket is publikált. Baloldali gondolkodó, akire nagy hatással volt többek között Mallarmé, Lacan, Sartre és Althusser munkássága.

¹ Az előadás francia, angol és magyar nyelvű változatát lásd Badiou 2017a, Badiou 2017b, Badiou 2017c. A következőkben erre az előadásra hivatkozom Badiou kapcsán, ezt a továbbiakban nem jelölöm (mivel az előadás online megjelentetett verzióit használom, oldalszámok nincsenek).

Badiou előadásában a *nihilizmus* két, napjainkban tapasztalható megnyilvánulási formájából indul ki. A nihilizmus Badiou értelmezése szerint a végesség negatív szubjektívációja, annak tudatosítása, hogy „mivel mindannyian meghalunk, semmi sem számít”. Manapság a nihilizmusnak két változata írható le egy hamis ellentmondás két oldalaként: a *szkeptikus, ateista nihilizmus* (enyhén szkeptikus nézetek keveredése a mosolygó ateizmussal) áll szemben a *halott Isten felélesztésének megvadult vágyával*. A kétfajta nihilizmus közös pontja a *végesség hatalma* mint összehívó erő: az ateista nihilizmus – legalábbis látszólag, lásd lent az elfedésről írtakat – megbékélt ezzel (Isten „halála” után mit is várhatunk), a nihilizmus másik változata szerint pedig Isten, a végtelen elérése csak úgy lehetséges, ha manifesztáljuk és vértanúsítjuk végességünket. A végességhez kapcsolható négy fogalom: az *identitás* (a kétfajta nihilizmus szembenállása egy identitárius háború formáját ölti), az *ismétlés* (Nyugat és Kelet konfliktusa folyton ismétlődik a történelemben), a *szükségszerűség* (egyfelől a modernitás kibontakoztatásának, másfelől a hagyományok megőrzésének szükségszerűsége), és *Isten* (amely maga a határvonal a kétfajta nihilizmus között). Badiou a négy említett fogalom – amelyeket a halál motívuma köt össze – segítségével próbálja megragadni a halált, majd a modernitás és a halál néhány vonatkozását emeli ki, ezt követően Heidegger filozófiájára utal, végül saját – Heidegger-értelmezésével több ponton szemben álló – álláspontját összegzi.

Heidegger a *Lét és időben* a jelenvalólét (*Dasein*) lehetőségeként értelmezi a halált.²Badiou azonban a halál egy másik felfogását fogadja el, amely a *halál abszolút külsődleges voltát* állítja. E szerint a halál nem valamely immanens program kifutása, a halál olyasvalami, ami „*megtörténik veled*”. Badiou Spinozát idézi, aki rámutat, hogy minden csak külső okokból pusztítható el, illetve LaPalice egyik sorát emeli ki: „halála előtt negyed órával még életben volt”, tehát az ember olyan létező, akivel a halála mindössze megtörténik. Bár a hivatkozott szövegrészben Badiou nem utal Sartre-ra – az identitás kérdésénél említi csak, a halottak élőknek való kiszolgáltatottságáról írva –, de nyilvánvaló, hogy felfogására Sartre hatott, aki elutasítja Heidegger halálfilozófiáját. Sartre a halált éppen nem legsajátabb lét-lehetőségként, nem „egy dallam záróakkordjaként” fogja fel, hanem az emberi léten kívülálló, véletlenszerű, *sajáttá nem tehető abszurd dologként* (Sartre, 2006: 627). Badiou megközelítésében a halál formális értelemben lényegében egy hirtelen, esetleges, kívülről

²Heidegger szerint a halál a „létnek egy módja, amelybe a jelenvalólét nyomban belép, mihelyt van”, pontosabban a halál kitüntetett küszöbönállást jelent (Heidegger, 2001: 285, 291). A halál teljes egzisztenciál-ontológiai fogalma: „a halál mint a jelenvalólét vége a jelenvalólét legsajátabb, vonatkozás nélküli, bizonyos és mint ilyen meghatározhatatlan, meghaladhatatlan lehetősége.” (Heidegger, 2001: 300)

érkező átmenet a létezés valamilyen fokú intenzitásából egy olyan állapotba, amelyben a létezés intenzitása kioltódott.³

Ezek után néhány megjegyzést tennék a végességgel, illetve a halállal összefüggésben, az említett négy fogalomhoz kapcsolódva (szükségszerűség, identitás, ismétlés, Isten). Elutasítom Badiou azon nézetét, hogy a halál abszolút külsődlegesség, és azt állítom, hogy az ember – legalábbis a halál mibenlétével már vagy még tisztában lévő ember – *valamiképpen viszonyul a halálához* (az elfedés is valamiféle viszonyulás), amely mint *lehetőség* minden pillanatban fennáll. A halál mint biológiai tény csak egyszeri esemény, ami valamikor és valahol elragadja az embert, ezért ez felfogható abszolút külsődlegességként, amihez nincs valódi közünk. Azonban nem tekinthetünk így az *egzisztenciális lehetőségként* az életünkben folyamatosan jelen lévő halálra, mert e lehetőséghez való viszonyunk (hogy mennyiben vagyunk képesek a halál „komoly szemléletére”)⁴ meghatározó módon kihatással van arra, hogy *miként éljük az életünket*.

A halál szükségszerűsége és ennek elfedési kísérletei

A halál szükségszerűen bekövetkezik, elkerülhetetlen, a halál az egyetlen dolog, amelyben biztosak lehetünk – mondja Badiou is. A kérdés az, hogy képesek vagyunk-e szembenézni ezzel a szükségszerűséggel vagy nem. A végességünkkel való szembenézés soha nem volt könnyű. A vallások túlvilági elképzelései segítségével a halál szükségszerűségének elfogadása mellett reménykedhetünk abban is, hogy – bár a létezésünknek ebben a formájában hamarosan vége – , létünk valamilyen módon mégiscsak folytatódik: a halál elkerülhetetlen, de nem jelent abszolút határt. Újkori folyamatok következtében Nyugaton az emberek – főként a felsőbb társadalmi rétegekhez tartozók, a városban élők és az iskolázottabbak –, egyre kevésbé tudnak mit kezdeni a halállal. E változások kezdetét egyes kutatók a 16. századra (amely persze semmiképpen nem lehetett egyenes vonalú változás, lásd a barokk „halálkultúrát”), mások a 18. századra teszik. A halállal kapcsolatos nyugati kulturális viszonyulás lassú átalakulásának részben oka lehetett a vallási tanítások és így a túlvilági elképzelések megkérdőjeleződése. Norbert Elias az újkori civilizációs folyamat meghatározó jellemzőjére, az emberi élet

³Badiou matematikai képletekkel teszi nyilvánvalóvá azt az álláspontját, hogy különbséget kell tenni a lét (*l'être*) és a létezés (*l'existence*), között (ahogy Heidegger is leírta a Sein és a Dasein közti különbséget), a lét a színtiszta multiplicitás, a létezés pedig egy adott helyen való jelen-lét. Egy adott személy létezése azt jelenti, hogy olyan létállapotban van, amely megkülönbözteti őt a többi létezőtől. Ennek intenzitása változó lehet: az ember olykor nagyon különbözőnek érzi magát önmagától, máskor teljességgel létezőnek érzi magát, a létezés intenzitása e kettő között hullámzik.

⁴Kierkegaard az *Egy sírnál* című írásában szembeállítja egymással a halál komoly gondolatát a halállal kapcsolatos „tréfával”, ami „a hangulat és a kifejezés átalakulásában változtatja magát” (Kierkegaard, 2001: 272). Ide tartozik a halál minden olyan szemlélése, amelyben a szemlélő önmagát nem gondolja együtt a halállal.

elementáris, közönséges, animális vonatkozásainak visszaszorítására, „eltüntetésére” való törekvésre vezet vissza a halálhoz való viszony változását is (Elias, 2000). A témával foglalkozók a 20. századot (különösen a század közepétől) olyan időszaknak látják, amikor általánossá vált a halál *kulturális tabuizálása*, a hétköznapi világából való „eltüntetésé”, medikalizált „eseményé” válása.⁵

A 21. század elején – bár ellenkező tendenciák is jelen vannak: számos halállal kapcsolatos folyóirat, könyv jelenik meg napjainkban, gyakran kerül sor ezzel kapcsolatos nyilvános előadásokra, beszélgetésekre –, a nyugati kultúra még mindig az „elfedés” kultúrájának tekinthető. Igazat adhatunk Badiou-nak abban, hogy a mosolygó ateista nihilizmus nem tulajdonít a halálnak kiemelt jelentőséget. Badiou szerint újabb és újabb árucikkkel próbáljuk elfedni a halál tényét, azonban az árucikkfogyasztás nem többmint a tárgyak identitása és ezeknek a szeriális megismétlése, tehát a halál egy fogyasztható formában. A halhatatlan piac mint a létrehozott és elhasznált árucikkek mögötti „igazi valóság” sem kecsegtethet bennünket reménnyel, hiszen olyan világot hoz létre, amelyben az emberek már a haláluk előtt „halottak”. A modernitásra jellemző továbbá – hívja fel figyelmünket Badiou –, hogy a lassú halál tényét általánosította, ezért a katasztrofális halál patológikus jelenség kultúránkban. A váratlan halál elfogadhatatlan, még annyira sem tudunk vele mit kezdeni, mint a lassú halállal (nyilvánvalóan Badiou a medikalizált halált érti ez alatt).

Badiou gondolatait értelmezhetjük úgy, mint annak nyilvánvalóvá tételét, hogy az elfedés soha nem lehet sikeres, mindig itt van a halál, bárhogya is menekülünk előle, a halott árucikkek tömegével önmagát körülvevő ember minden szándéka ellenére sem képes kizárni az életéből a halál tényét. Sőt, világunkban minden a halálra utal: az árucikkek gyors elhasználódása, ebből adódóan a hatalmas mennyiségű szemét termelődése, illetve az, hogy az ember is csak egy árucikk, hiszen aki arra törekszik, hogy minél jobban el tudja adni magát a piacon, önmagát kiteljesítő személyiségként nem létezik. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy éppen *az erősíti meg a halál elfedését*, hogy az egzisztenciális értelemben halott ember világában *minden a nem-létre utal*, mivel az ezzel való tényleges szembesülés elviselhetetlen lenne. Az ilyen ember *saját eldobható voltára* úgy tekint, mint akinek újabb és újabb *lehetőségei* vannak a piacon, abban az esetben, ha eladható áruvá formálja magát, és a *gyakran cserélődő tárgyakban* sem a pusztulást látja, hanem éppen a *megújulás* lehetőségét, a felgyülemelő hatalmas mennyiségű szemetet (amely leginkább emlékezteti arra, hogy halott dolgokkal veszi körül magát) – amennyire csak lehet – igyekszik eltüntetni. A fennálló gazdasági rendbe

⁵ Az elfedési folyamatokról bővebben: Barcsi, 2016.

valamilyen mértékben beilleszkedni képes emberek *eltüntetendő* „szemétként” tekintenek a sikertelenekre, a perifériára szorulókra is. Balibar meglátásait idézhetjük itt, aki szerint a globális kapitalizmus strukturális jellemzője az „ultra-objektív” kegyetlenség, az eldobható emberek termelése (Balibar, 2009). Ennek egyik megnyilvánulása például, hogy a hajléktalanokat ki akarják tiltatni a belvárosokból, a „jobb” helyekről, talán azért is, mert helyzetük a „sikereseket” az adott rend problematikusságára, és önmaguk dolog voltára, így *a halálra emlékezteti*.

Ami a *váratlan halált* illeti, abban igaza van Badiou-nak, hogy ez megdöbbeníti a mai embert, pont azért, mert nem akar tudni a halálról, és úgy érzi, hogy a halál az ő világától távol van (persze, láttuk, hogy ennek éppen az ellenkezője igaz). A halál váratlan betörése a mindennapokba traumát jelent, főként azoknak, akik ilyen módon veszítik el hozzátartozójukat. A hirtelen halál lehetősége mindig is félelmet váltott ki az emberekből, a keresztény középkorban olykor imát is mondtak az ilyen módon bekövetkező halál elkerüléséért (hiszen hirtelen halál esetén a hívő nem vehette fel az utolsó kenetet). Badiou-val ellentétben viszont úgy vélem, hogy a halál elfedésének korában a legtöbbszörnek a *váratlan halál lehetősége* éppen kivételessége és a hosszú szenvedés elmaradása miatt *kevésbé félelmetes, mint a kórházi halál*. A végső kérdés komolyan vehető formában ugyan kevésbé van jelen a nyugati kultúrában, de a populáris kulturális termékekben nagyon is gyakori a halálesetek bemutatása. A krimik, az akciófilmek a halál bekövetkezésének különleges helyzetekhez kötöttségét erősítik a befogadóban, hiszen ezek végén mindig helyreáll a rend, a halálnak semmi keresnivalója nincs a hétköznapi életben. Ami *igazán félelmetes* a mai ember számára, az nem is maga a halál, hanem *a szenvedés*, amelyet kultúránk a halálhoz hasonlóan megpróbál elfedni, de ez még kevésbé sikeres: az egyénnek ugyan a tényleges halállal is szembesülnie kell újra és újra (leginkább a közeli hozzátartozói halálakor), de elhárító mechanizmusok felhasználásával előbb vagy utóbb úrrá lehet rajta. A szenvedés „eltüntetése” viszont már komolyabb munkát jelent, mivel ez gyakrabban tör be az életünkbe. A szenvedés nem csupán fájdalom, „rossz érzés”: ekkor az ember törekenysége, sérülékenysége válik nyilvánvalóvá. A szenvedéstől való félelmünk nem pusztán a fájdalomtól, hanem a *haláltól való félelmet* is jelenti, hiszen ennek már nincs az egyéni életen túlmutató értelme, mint a kereszténységben és számos más vallásban, már csak pusztán kínlódás, nehézség. Meg kell különböztetni a *szokatlan, nagy fájdalommal járó szenvedést* (pl. a fogfájás, baleset miatti testi fájdalmat, egy trauma miatti pszichés szenvedést), és azt a szenvedést, ami abból adódik, hogy *az embert dologként kezelik*. Közös bennük, hogy mindkét féle szenvedés valamiképp *a halálra utal*: az előbbi a haldoklás fájdalmát előlegezi, az utóbbi pedig azt teszi nyilvánvalóvá, hogy az emberek – ahogy Badiou írja –, már a haláluk előtt

halottak, tehát, hogy nem élnek valódi önkiteljesítő életet. A „szokatlan” szenvedésre ott vannak a gyorsan ható fájdalomcsillapító gyógyszerek, illetve a pszichológiai terápiák (a szenvedés olyan üzemzavar, amit mielőbb el kell hárítani). Az eldologiasodás miatti szenvedés elfedéséről, vagy másképp: a kritikai gondolatok elfojtásáról pedig a kapitalista rend ideológiája (mármint, hogy ez a lehető legjobb rend, ahol mindenki képes önmegvalósításra, csak céltudatosnak kell lenni) és az ideologikus szórakoztatóipar gondoskodik.

Persze – ahogy szó volt róla – általában a modernizmussal járt együtt a halállal való szembesülés elfedése, ezért a 20. században nemcsak a kapitalista, hanem pl. a kelet-európai szocialista társadalmakra is jellemző volt ez. Mint ahogy az önkiteljesítés hiánya is tömegeket érintett a szocialista diktatúrákban, ha (részben) más okokból is, mint a kapitalista társadalmakban: nem a kizsákmányolás miatt volt jelen az eldologiasodás, hanem mert az állam megfélemlítendő és manipulálható, a szocializmus egyenvilágába beillesztendő dologként tekintett az emberekre.

Talán már nem is vagyunk messze egy olyan állapottól (lásd a technikailag ma is kivitelezhető és továbbfejleszhető génebesztet, klónozást, össejtterápiát), amelyben nem elfedjük a halált és a sérülékenységet, hanem humán biotechnológiai módszerekkel felszámoljuk ezeket, legalábbis megteremtjük ezek lehetőségét. Bár erősen kétséges, hogy a teljes sérülékenység, elpusztíthatatlanság állapotának elérése lehetséges lesz-e valamikor is (ha pedig igen, mennyiben beszélhetünk még emberről?), de ha mégis eljárszunk ezzel a gondolattal, akkor azt mondhatjuk, hogy a dologként való létezésből adódó szenvedés felszámolása nélkül a halhatatlanság olyan lehetőség, amelyet feltehetően sokan elvetnének. Ekkor a halhatatlanság sokak számára az élőhalott állapot végtelenségét kínálná, amelyből a biológiai halál a kiutat jelentené a helyzetüket felismerő, de önmagukat kiteljesíteni képtelen lázadók számára. Még a legjobb forgatókönyv szerint is elképzelhető, hogy egy ilyen világban a halálra vágyakoznának úgy az emberek, hacsak nem iktatják ki belőlük teljesen a másik elpusztításának vágya mellett a saját halál vágyát is, mint ahogy ma vágnak a halhatatlanságra vagy pontosabban, egy másik, jobb élet örökkévalóságára.

Ismétlődés, identitás, Isten

A halál – mondja Badiou – *behelyettesíthetővé* teszi az egyik egyént a másikkal, minden vallásban „nagy kiegyenlítőként” utalnak a halálra. Valóban a közös emberi sors része a halál: számos különbség lehet az emberek között, de az mindenkiről elmondható, hogy meg fog halni, és ezért a rá jellemző sajátosságokat elveszíti. Azonban ez nem jelenti azt, hogy a halál minden különbséget semmivé tesz, hiszen e sajátosságokat *megőrizheti az emlékezet*: minél több

mindent őriznek meg (alkotások, személyes tárgyak, írásos és képi dokumentumok, történetek az illetőről) az újabb és újabb generációk a már nem élők/élőkről, annál nyilvánvalóbb, hogy az illető „valamilyen” volt, aki számos tekintetben különbözött másoktól, nem pedig csak egy ember, aki meghalt. Továbbá ha feltételezünk egy olyan állapotot, amikor már lesz biotechnológia az ember folyamatos vagy hosszú időn keresztül való életben tartására, nem biztos, hogy – a korábban említett forgatókönyv szerint – mindenki hozzáfér majd a technológiához. Lehetséges, hogy csak kevesek lesznek „halhatatlan” és jól élő ember-istenek, a nagy többség osztályrésze pedig továbbra is a kemény munka és a halál lesz majd: ekkor a halál éppen nem egyenlősít, hanem az egyenlőtlenségeket erősíti meg. *Isten* a halhatatlanság önmagában, a *nem-halál* neve – mutat rá Badiou, és felhívja a figyelmet arra is, hogy a halhatatlanság ideája a lét és a létezés különbségében gyökerezik: bár az egyén ebben a világban halott, evilági létezésének intenzitása kioltódott, de ez nem jelenti azt, hogy minden lehetséges világban halott. Egy biotechnológiára épülő civilizációban a technológiához hozzájutó egyed evilági létezésének intenzitása nem oltódik ki (egyáltalán vagy ami jobban elképzelhető, a mainál sokkal hosszabb ideig). Ekkor a halhatatlan vagy mai szemmel nézve, elképzelhetetlenül hosszú életű emberek válnak istenné: ahány ilyen ember, annyi isten, akiknek még kevésbé lesz szükségük egy transzcendens Istenre. Az is lehet, hogy az ateista Nyugat és a halott Isten felélesztésére törekvők közötti napjainkban tapasztalható identitáriusháború a sérülékenység, a szenvedés nélküli világot biotechnológiailag létrehozni akarók és az ez ellen, elsősorban Isten nevében küzdők között folytatódik majd. Az utóbbiak azt képviselik, hogy ha van Isten, akkor nincs is halál, illetve a halál csupán csak egy másik életbe való átmenet, és a szenvedésnek is megvan az értelme, ezért nincs szükség az ember földi „halhatatlanságára”. Az erre való törekvés csupán az Isten nélküli ember önhittségének egy újabb megnyilvánulása.

Visszatérve a halál ismétlődésének kérdéséhez, hangsúlyozni kell azt is, hogy a halál valóban mindenkit érint, de *egyik ember halála sem megismételhető*. Az emberi halál ténye újra és újra ismétlődik, amíg léteznek emberek vagy amíg humán biotechnológiai eljárásokkal ki nem küszöböljük saját halandóságunkat. A körülmények is ismétlődhetnek (ugyanolyan betegség, hasonló baleset vezet a halálhoz, stb.), de egy megismételhetetlen individuumhaldoklása és halála nem ismétlődhet. Heidegger a halált a legsajátabb lehetőségként is definiálja: a halált a jelenvalólétnek mindenkor magának kell magára venni (Heidegger, 2001: 291).⁶ Minden ember halála egyedi esemény tehát az adott egyén halála és

⁶ Heidegger is ír a halál elfedéséről, a halálhoz viszonyuló mindennapi létről. Ekkor az ember elhitteti magát, hogy a halál nem őt érinti, az „akárkit” ragadja el. Tisztában van ugyan a halál „empirikus” bizonyosságával, tud a halálról, csak éppen saját halálában bizonytalan (Heidegger, 2001: 293-296, 299-300).

haldoklása nem behelyettesíthető egyetlen más ember halálával sem, ő haldoklott és halt meg, nem más. Mivel az ember tudja, hogy meg fog halni, személyiségéből, szellemiségéből adódó *egyéni viszonyt* alakíthat ki a saját halálával kapcsolatban, ez azonban éppen annak megértésén alapulhat, hogy „senki sem halhat meg helyettem”, de sokan erről inkább nem vesznek tudomást, ahogy már szó volt erről az elfedés kapcsán. Ezzel elmulasztják, hogy *a jó élet kérdéseit az életük végeességét figyelembe véve válaszolják meg önmaguknak*. Akik a haláluk közelében sem képesek erre, azok elmulasztják a „saját meghalást”, életük utolsó hónapjainak, heteinek saját módon való megélését (lásd erről lent). Minden ember halála egyedi, ahogy a halálhoz vezető út is, de ez különböző módon lehet személyes: az identitás, személyiség megmutatkozásának értelmében. Nyilvánvaló, hogy a tudatuknál nem lévő betegek eleve képtelenek a halálhoz saját módon viszonyulni, ahogy egy gyermek sem képes erre. Persze az *vita tárgya* lehet, hogy egy gyermek mikor értheti meg a halál mibenlétét. Belgiumban pl. már eltörölték az önkéntes aktív eutanázia életkorhoz kötöttségét, így az a 16 év alatti, végstádiumú betegségben szenvedő gyermek is kérhet eutanáziát, akiről megállapítják, hogy „érett” egy ilyen döntés meghozatalára.

Badiou a *halál és az identitás* kapcsolatának két vonatkozását emeli ki. A halál az *identitás „megpecsételője”*, mivel az emberről akkor tudjuk meg, hogy ki is ő, amikor már halott. Továbbá – mondja Badiou Sartre gondolataival egyetértve – halottnak lenni annyit jelent, mint *az élők martalékává válni*, hiszen a halott már nem képes megvédeni magát azzal az ítélettel szemben, amit az élők hoznak felette. De ha ez így van – tehetjük hozzá –, akkor az élők elfogultságai és emlékezetük tökéletlensége miatt talán a halála után sem tudhatjuk meg senkiről valójában, hogy ki is ő. Külön kérdés lehet, hogy közvetlenül az egyén halála előtti időszakot életének kitüntetett részének fogjuk-e fel, amikor igazán megmutatkozik a személyisége, vagy sem, a későbbiekben erre még visszatérek. A halálról és az identitásról még sok mindent mondhatunk, ezért érdemes további – Badiou által nem tárgyalt – szempontokat felvetni a probléma kapcsán.

Ha valakiben tudatosul az (pl. egy olyan történés hatására, amelyet Badiou eseménynek nevez más műveiben), hogy már a halála előtt is „halott”, mert dologként használják és használja saját magát, akkor elkezdhet dolgozni identitása kialakításán, *önmaga felszabadításán*, amely mindig a fennálló elleni (kisebb vagy nagyobb) lázadásként is értelmezhető. Ez különbözteti meg a látszólagos önfelszabadítást a valóditól: az utóbbi lázadás, az előbbi a legkevésbé sem az. „Elfogadhatatlannak tartom ugyan a fennállót, és lelkileg-szellemileg próbálok elhatárolódni tőle, de azért teszem, amit mindenki más, mert mit is tehetnék”, így persze az elhatárolódás csak látszólagos lehet., - ide kapcsolhatók Žižeknek a

nyugati buddhizmusról kifejtett gondolatai.⁷ Az „élőhalott” ember önfelszabadítása, ami a valódi önkiteljesítésre törekvést, és így *saját egzisztenciális kérdésekmegfogalmazását* jelenti, elvezethet a halálhoz és a szenvedéshez való saját viszony kialakításához is, ahhoz, hogy az egyén elkezd gondolkodni a halálról, és átértékeli azt, amit a szenvedésről addig gondolt. Ez nem azt jelenti, hogy „elfogadja” a halált és a szenvedést (mint egy sztoikus vagy felismeri a szenvedés és a halál értelmét, ahogy az Frankl, a logoterápia megalapítója szerint szükséges lenne)⁸, csak azt, hogy kérdéseket tesz fel ezekről, ilyen módon (újra és újra felülvizsgálható) saját viszonyt alakít ki a szenvedéssel és a halállal kapcsolatban. Az is elképzelhető, hogy a halállal (pl. egy közeli hozzátartozó haldoklásával, esetleg egy halálos betegséggel) vagy a szenvedéssel való tényleges *szembesülés jelenti az eseményt*, amelynek következtében az egyén újjáalakítja identitását. Saját identitás, valódi önmegvalósítás elképzelhető a halálhoz való saját viszony kialakítása nélkül is (bár Heidegger ezzel nem értene egyet), de *vannak helyzetek, amikor elodázhatatlanná válik a halállal kapcsolatban saját válaszok* megfogalmazása. Egy olyan embernek, aki feltehetően nemsokára meghal, még akkor, amikor teljesen a tudatánál van, célszerű rendelkeznie arról is, hogy milyen körülmények – értve ezalatt természetesen az ember által befolyásolható körülményeket – között akar eltávozni, mit jelent számára a „jó halál” (pontosabban a halálhoz vezető, számára elfogadható út). A kórházban vagy inkább otthon, családi körben töltené-e az utolsó napjait, lemond-e az életfenntartó kezelésekről, vagy sem, esetleg – ahol ezekre van lehetőség – kér-e aktív eutanáziát vagy az orvos által asszisztált öngyilkosságot választja. A meghalással kapcsolatos kérdések végiggondolása és a saját akarat érvényesítése⁹ azért is fontos, mert az egészségügyi intézményekben a végstádiumú betegre sokszor csak mint a terápia eszközére tekintenek, akinek mindenáron fenn kell tartani az életét, ameddig lehet, olykor méltatlan körülmények között is, mert a halál a kudarcos orvoslás bizonyítéka. Mivel a beteg sokszor nincs olyan állapotban, hogy érvényt szerezzen akaratának vagy már nem tudja kifejezni, hogy mit szeretne, ezért a hozzátartozóknak meghatározó szerepük van abban, hogy a beteg identitásának, korábban kifejtett akaratának megfelelő döntés szülessen.

⁷ A „nyugati buddhizmus, e popkulturális jelenség, amely belső távolságtartást és közömbösséget hirdet a piaci verseny dühödt tempójával szemben, alighanem a legjobb módja annak, hogy teljesen magába szippantson bennünket a kapitalista dinamika”. (Žižek, 2016: 21)

⁸ A sztoikus halálfelfogásról lásd pl. Barcsi, 2016. Frankl szenvedéselfogásának részletes kifejtése: Frankl, 2012.

⁹ A több országban – így Magyarországon is – alkalmazható élő végrendeletben („living will”-ben), az akaratnyilvánításra képtelen állapotra vonatkozóan, előzetesen is lehet rendelkezni

A közelgő halál és az identitás Polcz Alaine és Esterházy Péter „halálnaplói” alapján

A halál és az identitás összefüggéseiről gondolkodva érdemes röviden utalni két magyar szerző „halálnaplójára” (olyan betegségnaplókról van szó, amelyek a halál előtti időszakról szólnak): a (2007-ben) 84 éves korában elhunyt Polcz Alaine posztumusz megjelent *Nem trappolok tovább* című kötetére és a (2016-ban) 66 évesen meghalt Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplójára*. Két olyan önkiteljesítő ember halál előtt időszakáról olvashatunk, akik *nagyon másként viszonyultak a halálhoz*. Polcz Alaine-t, aki súlyos beteg gyermekekkel foglalkozó pszichológus és a magyar hospice mozgalom meghatározó alakja volt, egész életében foglalkoztatta a halál, a haldoklás, sok könyvet is publikált ebben a témában. Esterházy viszont így ír erről a kérdéstről a naplójában: „Mások haláláról még gondoltam valamit, apáméról, anyáméról, de a sajátomról, azt hiszem, semmit.” (Esterházy, 2016: 61). Mindketten többször utalnak arra, hogy nem félnek a haláltól (pl. Polcz, 2008: 192, Esterházy, 2016: 53), keresztény hitük is segíti őket abban, hogy elfogadják az ember földi életének végességét. A halálhoz azonban a haldoklás, illetve az azt megelőző, egyre több szenvedéssel teli időszak is hozzátartozik: a fizikai fájdalmak, a testi leépülés, a kiszolgáltatottság megélése nemcsak Esterházy számára nehéz, de Polcz Alaine-nek is fel kell ismernie, hogy nem olyan egyszerű „szépen”, méltósággal meghalni, pedig régóta tudatosan készült erre. „Azt hiszem, meghalni nagyon nehéz.” – állapítja meg Polcz Alaine a napló vége felé (Polcz, 2008: 198). A halálhoz vezető út Elisabeth Kübler-Ross által leírt fázisai: az elutasítás, a düh, az alkudozás, a depresszió és végül a halál tényének elfogadása talán a legkritkább esetben jelentkeznek ebben a sorrendben (tehát oly módon, hogy az egyik lezárul és indul a következő szakasz egészen az elfogadásig, azt Kübler-Ross sem állította, hogy ez mindig így zajlik le, vö. Kübler-Ross, 1988: 83-233.). Az említett naplók alapján úgy tűnik, hogy hol az egyik, hol a másik viszonyulási mód jellemző a halál felé tartóra, újra és újra visszatér valamennyi, és mintha az, hogy melyik állapot lesz a meghatározó közvetlenül a halál előtt – amíg még beszélhetünk valamiféle tudatosságról –, sok mindenen múlhat. Ez persze a naplókban már nem derül ki¹⁰, a tényleges haldoklási folyamatokról már nem lehet tudósítani, esetleg azok, akiket egy hirtelen szívleállást követően visszahoznak a klinikai halál állapotából, felgyógyulásukat követően beszámolhatnak arról, hogy miként is élték meg az „átmenetet” – ezt tette Nádás Péter is a *Saját halál* című könyvében (Nádás, 2004). A naplókra visszatérve: az *elutasítás* a (tagadás) az idős, a rák mellett combnyaktörést is szenvedett Polcz Alaine-re nem jellemző, tisztában van vele, hogy nincs sok ideje hátra. A váratlanul súlyos betegséggel diagnosztizált Esterházy, bár számot vet azzal,

¹⁰ Esterházy kötetként megjelentetett naplójában 2016 március eleji az utolsó bejegyzés, feltehetően ezt követően is vezetett naplót. Az író 2016. július 14-én halt meg.

hogy nemsokára meghalhat, sokszor inkább úgy utal az állapotára, hogy ugyan beteg, de még nincs a halál közelében (pedig nagyon is ott volt, mivel betegsége a kezelések ellenére meglehetősen gyorsan vezetett a halálhoz): „Mi a helyzet nálam? Ja, most jut szembe, én nem vagyok halálközelben. Eltekintve attól, hogy mindenki ott van. És még az is lehet, nemdebár (!), hogy én ottabban. Csak nem tudok róla. Vagy nem akarok tudni.” (Esterházy, 2016: 108). Amikor ezt írja, már kevesebb, mint egy év van hátra az életéből. A *düh* (amelyet nem a halál ténye, inkább a fizikai fájdalom, a testi tehetetlenség, és a szellemi teljesítőképességük akadozása vált ki mindkettőjükből, és nem utolsósorban az, hogy a kezelések során tárgyiasítják őket)¹¹, az *alkudozás* (úgy érzik, hogy van olyan feladatuk, amelyet még nem végeztek el, alkotni szeretnének, ehhez szükségük lenne időre)¹², a *depresszió* (el vannak keseredve a betegségükkel járó számtalan nehézség miatt, főként azért, mert nem élhetik úgy az életüket, ahogy megszokták, sőt, Esterházy bizonyos pillanataiban az addigi életét is értéktelennek tartja: „Ma semmit, de semmitnem találok az életemben, amire büszke lehetnék”)¹³, és az *elfogadás* (nemcsak a halál elfogadását, hanem az adott, sok nehézséggel, fájdalommal járó állapot elfogadását is értve ez alatt).¹⁴ Az elfogadást segíti Esterházynál a humor, az önirónia: a hasnyálmirigyrákot megszemélyesíti naplójában, olykor Mucusnak, Mucinak nevezi, Polcz Alaine-nél pedig az, hogy részletesen végiggondolja, miként szeretné, ha lezajlanának az utolsó napjai, *living will*-t is készít, illetve rendelkezik arról, hogy mi történjen vele a halála után (pl. nem akarja, hogy hűtőkamrába kerüljön a teste a hamvasztást megelőzően). Esterházy öniróniája azonban olykor kényszeredett, mintha a kétségbeesését akarná ezzel leplezni. Polcz Alaine-nél pedig a bekövetkező események, a halál utáni teendők aprólékos megtervezésében, és annak folyamatos demonstrálásában, hogy a halálban nincs semmi rossz, érezhető valamiféle görcsösség, túlzás (pl. megrendeli a koporsóját, amit az egyik szobájában tart és a látogatóit is kapacitálja, hogy feküdjenek bele nyugodtan)¹⁵. Ez akár arra is utalhat, hogy Polcz Alaine számára mégsem volt olyan könnyű elfogadni a halált: hiszen mintha olykor elhárító mechanizmusokat alkalmazna, nem éppen a tagadást, hanem inkább a racionalizálást, az intellektualizálást (tudom, hogy mi történik velem, hiszen szakember vagyok), projekciót (az

¹¹ Polcz, 2008: 111-112, 131, 135. Esterházy a testről mint tárgyról: Esterházy, 2016: 44, 71, 88.

¹² Esterházy arról, hogy még nem képes a hallgatásra (Brodkey gondolataira reflektálva, aki a halál és a hallgatás kapcsolatáról ír): Esterházy, 2016: 63. „Nem a haláltól féltém, hogy meghalok, hanem, hogy idő előtt.” – írja Polcz Alaine: Polcz, 2008: 56.

¹³ Esterházy, 2016: 135. „Most miért bánt annyi minden? Nyilván a tiltakozás, keserűség fázisában vagyok.” Polcz, 2008: 144.

¹⁴ „Örömmel jelentem, hogy mindaz, amitől annyira féltém, a teljes kiszolgáltatottság, vagy a pelenkázás, nem is olyan nagy dolog.” Polcz, 2008: 182. „Nem gondolok az elmúlásra, nem gondolok semmire. A napfény melegen simogat. Ha most látna valaki, egy elégedett embert látna. Nem lát senki, senki.” Esterházy, 2016: 174.

¹⁵ Vö. Polcz, 2008: 30, 33, 41, 54, 81, 87, 142.

ismerősöm, aki nem próbálja ki a koporsót, fél a haláltól, én viszont nem, mivel bármikor belefekszem). Azonban az, hogy Esterházy súlyos betegen sem mellőzi a tőle megszokott iróniát vagy az, hogy a mindig az események kézbentartására törekvő Polcz Elaine a saját haldoklási folyamatát és búcsúztatását is el akarja rendezni, jelentheti azt is, hogy mindketten, *a halál közelében is*, amennyire csak lehet, *önkiteljesítő módon próbálnak élni*, megkísérlik megőrizni, pontosabban az adott helyzet lehetőségei és tapasztalatai alapján újraalkotni identitásukat (mi az amire még képes vagyok, mi az amire már nem, mi az, ami az utolsó időszakban legjobban kifejezi azt, ami én vagyok, stb.).

A halálhoz való saját viszony kialakítása talán nem más, mint önmagunkkal, a jó étellel kapcsolatos kérdések felvetése végességünkre való tekintettel. Ez csak akkor lehetséges, ha nem jellemez bennünket a halál tabuizálása, képesek vagyunk a halál komolyan vételére, amelyekre az életünkkel kell válaszokat adni (a teoretikus válaszok csak a kiindulópontot jelenthetik). Ha az egyén identitását nem végességére tekintettel alakította ki, e kérdések felvetése elodázhatatlanná válik legkésőbb akkor, amikor tudatosul benne, hogy nincs sok ideje hátra. Az egyén megteheti persze, hogy ekkor is végig a tagadás állapotában marad. A tagadás szükségszerűen van jelen a haldoklási folyamatban, de az teljesen más, ha valakit a betegsége elején vagy időnként visszatérően jellemez a tagadás, mint ha valaki képtelen szembenézni azzal, hogy közeledik a vég. Ekkor viszont az embernek *esélye sincs a saját módon való meghalásra*, mivel nem tisztázza önmagában, hogy miként lenne a legjobb megélni a hátralévő hónapokat, heteket. Feltehetően másként él az, aki tudja, hogy nincs sok ideje hátra, mint az, aki nem néz szembe a közelgő halálával, illetve mivel nem rendelkezik a kezelésével kapcsolatos kérdésekről, ezért amikor már nem lesz döntésképes állapotban, akaratának ismerete nélkül döntenek a sorsáról (pl. arról, hogy meddig kapjon életfenntartó kezelést) a hozzátartozók, a kezelőorvosok. *Az önazonosság megőrzése* a véghez közeledve az egyénnek azt a törekvését jelenti, hogy *úgy maradjon hű önmagához, hogy tekintettel van élete végének közelségére*: ebből következően az identitáselemek, az életértékek közti fontossági sorrend változhat. A saját identitását, a jó élethez való viszonyát valamilyen mértékben újradefiniáló végstádiumú beteg utolsó időszaka *felfogható a tárgyiasítás elleni küzdelemnek* is, a fent idézett naplók szerzőire is ez jellemző (már a naplórás is ezen törekvésük kifejeződése). Halálunk után már teljesen kiszolgáltatottak leszünk az élőknek, de amíg élünk, küzdhetünk azért, hogy súlyos betegségünk, korlátozottságaink ellenére ne pusztá tárgyként kezeljenek bennünket (persze ideális esetben a környezetünk eleve nem így tekint ránk), bármennyire is rá vagyunk szorulva másokra. Nem véletlen, hogy mindkét szövegben olvashatjuk azt a gondolatot, hogy az ember

úgy hal meg, ahogy élt, ami az egyéni identitás és a haldoklás szoros összefüggésére utal (Polcz, 2008: 39, Esterházy, 2016: 34).

Ezt a gondolatot megtalálhatjuk a szókratészi-platóni filozófiában és a sztoicizmusban is, Nietzsche viszont az egyik művében úgy véli, hogy nincs egyértelmű kapcsolat a korábban és a halál közelében tanúsított viselkedés között. A meghalást nem tekinthetjük az élőről szóló tanúságtételnek, hiszen pl. öreg emberek halálakor „az agy szabálytalan vagy elégtelen táplálása”, a fájdalmak, az állapot újszerűsége ezt nem teszi lehetővé (Nietzsche, 2012: 38). Az igaz, hogy a „saját meghalás” eleve nem adatik meg mindenkinek, mivel ehhez a halálra való várakozás hosszabb-rövidebb időszaka, illetve ezalatt (vagy legalább ennek egy részében) az alapvetően normális tudatműködés és az egyénre jellemző gondolkodásmód megléte szükséges. A „saját meghalás” azon érett személyiségű emberek lehetősége, akik a halál közelében is, ameddig tudják, megpróbálják kiteljesíteni önmagukat. Ez a fent leírtaknak megfelelően inkább egy küzdelem, amelyet egyáltalán nem mindig az elfogadás jellemez, a dühös, az „alkudozások” és a depresszív pillanatok, szakaszok megléte is természetes.

Befejezésként

Ha a halál közelsége és a halál küszöbe közti, a sztoikusoknál is olvasható megkülönböztetést használjuk, azt mondhatjuk, hogy a halállal kapcsolatos vallási és világi bölcsességek általában arról szólnak, hogy a halál küszöbén már a tudatánál lévő haldoklónak is mindent el kell engednie, az egyéni identitás érvényesítését is. Persze előfordulhat, hogy ez nem így van, főként, ha a haldokló nem fogadja el a helyzetét. Régen a vallási és egyéb rítusok segítséget nyújtottak, néhol még ma is nyújtanak ahhoz, hogy a haldokló elengedje a földi életet.

Abban igaza van Badiou-nak, hogy magára *a halál pillanatára nem lehet felkészülni*, ilyen értelemben a halál valóban csupán megtörténik az emberrel. Az utolsó perceit a helyzete ellen valamiképpen tiltakozva töltő haldoklót ugyanúgy elragadja a halál, mint azt, aki belenyugszik a sorsába. Gondolhatjuk úgy, hogy a megnyugvás a helyes magatartásmód ilyen helyzetben, azonban ennek ellenkezőjét éppúgy tarthatjuk emberhez méltó magatartásnak, sőt, ha a lázadásra való képességünket kitüntetett emberi jellemzőnek tartjuk (mint Camus), akkor a „tiltakozás” még emberibb, mint a belenyugvás. Főként, mert az ember általában képes véget vetni az életének, a halálával viszont úgy száll szembe, hogy tudja, nem győzhet. A túlvilági létezés hirdető vallások híveinek nyugodtsága éppen abból táplálkozik, hogy hisznek a halál látszólagosságában. Vannak persze olyan nézetrendszerek is, lásd pl. a buddhizmust, amelyek híveinek a reményt éppen nem a halhatatlanság jelenti, hanem a végesség, a mindenségbe való személytelen beleolvadás lehetősége.

Akár tiltakozva, akár megnyugvással tölti valaki életének utolsó óráit, előbb-utóbb át kell adnia magát valaminek, amely ellen már nem lehet küzdeni. Nádas Péter az „átmenetet” egy erő részévé válásaként, nem annyira „kimenésként”, mint valamibe való „bemenésként”(Nádas, 2006), a születéshez hasonló állapotként írja le. „Távoli fényforrásból érkezik, szórt fénye van. Erő visz felé, s a közeledés sebességéből lesz a visszanező tudat számára belátható a szándék. Az erő egyesíteni fog velem. Halálom lesz a születésem.” (Nádas, 2004: 225). Persze, azt a klinikai halál állapotából visszatérők sem tudhatják, hogy valójában mire is születik meg az ember a halálában.

IRODALOM

- BALIBAR, É. (2009): „Violence and Civility: On the Limits of Political Anthropology”. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 20 (2–3): 9-35.
- BADIOU, A. (2017a): *La Mort*. <http://www.entretemps.asso.fr/Badiou/14-15.htm>. Elérés: 2019. július 15.
- BADIOU, A. (2017b): *Down with Death*. (ford.: David Broder) <https://www.versobooks.com/blogs/2176-badiou-down-with-death>. Elérés: 2019. július 15.
- BADIOU, A. (2017c): *Le a halállal!*. (ford.: Ivácson András Áron) <http://127onkepzokor.blogspot.com/2016/11/alain-badiou-le-halallal.html>. Elérés: 2019. július 15.
- BARCSI T. (2016): *Három filozófiai kérdés az emberről*, Máriabesnyő, Attraktor Kiadó.
- ELIAS, N. (2000): *A haldoklók magányossága*. (ford.: Glavina Zsuzsa) Budapest, Helikon Kiadó.
- ESTERHÁZY P. (2016): *Hasnyálmirigynapló*. Budapest, Magvető Kiadó.
- FRANKL, V. E. (2012): *A szenvedő ember. Patodicea-kísérlet*. (ford.: Buncsák István és Kalocsai Varga Éva) Budapest, JEL Kiadó.
- HEIDEGGER, M. (2001): *Lét és idő*. (ford.: Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András és Orosz István) Budapest, Osiris Kiadó.
- KIERKEGAARD, S. (2001): „Egy sírnál”. (ford.: Csejtei Dezső) In: CSEJTEI Dezső: *Filozófiai etűdök a végeességre*. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 269-308.
- KÜBLER-ROSS, E. (1988): *A halál és a hozzá vezető út*. (ford.: Blasszauer Béla) Budapest, Gondolat Kiadó.
- NÁDAS P. (2004): *Saját halál*. Pécs, Jelenkor Kiadó.

NÁDAS P. (2006): *Nincs mennyezet, nincs földem – Beszélgetés Nádas Péterrel.* Pécs, Jelenkor Kiadó.

NIETZSCHE, F. (2012): *Emberi, nagyon is emberi II.* (ford.: Horváth Géza) Budapest, Cartaphilus Kiadó.

POLCZ A. (2008): *Nem trappolok tovább.* Pécs, Jelenkor Kiadó.

SARTRE, J-P. (2006): *A lét és a semmi.* (ford.: Seregi Tamás) Budapest, L'Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék – Magyar Filozófiai Társaság.

ŽIŽEK, S. (2016): *Zűr a paradicsomban. A történelem végétől a kapitalizmus végéig.* (ford.: Reich Vilmos) Budapest, Európa Kiadó.

Dr. Barcsi Tamás

filozófus, egyetemi docens

PTE ÁJK, Jogbölcseleti és Társadalomelméleti Tanszék

barcsi48@gmail.com